

lődés történetében. Jessenius, vagy ahogyan a szlavisztikában nevezik, Jan Jesenský (1566—1621) a dunavölgyi kései humanizmus egyik legfényesebb neve, a prágai egyetem világhírű orvosprofesszora és rektora, a cseh függetlenségi törekvések harcosa, majd a fehérhegyi csata után a győztes II. Ferdinánd terrorjának áldozata.² Vértanúhalála előtt egy évvel Besztercebányán járt, ahol a cseh rendek nevében tárgyalta Bethlennel. Itt ismerkedett meg Segner Andrással is.

Bocatius Jánossal (1569—1621), az eperjesi és kassai protestáns iskolák humanista rektorával, Bocskai, majd Bethlen hívével³ is Besztercebányán ismerkedett meg Segner, az album tanúsága szerint. Rimayval viszont Konstantinápolyban volt együtt 1620—21 telén, abban az emlékezetes követségben, amelynek annyi érdekes emléke maradt Rimay irataiban.⁴

Rimay bejegyzése Segner albumának 143. lapján olvasható. Feyl a teljes szöveget közli:

»Johannes Rimainus ad portam Otthomanicam Ungariae aplegatus, Egregio D. Andreae Segnero in perpetuum benevolentis animi sui symbolum Mensis January Anno 1621, XX die, lubens Constantinopoli scripsit, ubi paucis ante actis diebus Mehemetes, Imperantis Othmanni Imperatoris frater, decreto Procerum violentam mortem subire coactus est, iam corrente Januario hoc Mense.«⁵

Nemcsak Rimay és Segner barátságának és közös diplomáciai missziójuknak, hanem a magyar költő kitértő latin stílusának, s a török történelem egyik drámai mozzanatának is dokumentuma ez a bejegyzés. A többi bejegyzéssel egyesítve pedig bizonyítéka Segner András kiterjedt ismeretségi körének, érdeklődése humanista irányának. Amit Turóczi-Trostler József a *Deliciae Poetarum Hungaricarum* ezekből az évekből (1619) való gyűjteményéről elmondott, az Segner emlékkönyvére is áll: »az új humanista egységfront magyar okmánya.«⁶ A különbség Szenci Molnár és Segner közt legfeljebb annyi, hogy az első a rajnavidéki kálvinista újhumanizmus gondolatait veszi át, míg a második a protestáns újhumanizmusnak inkább közép-német-luteránus változatát. Hazai viszonylatban pedig Segner érdekes tagja az 1600-as évek nyugat-magyarországi—felvidéki magyar—német—szláv protestáns kései humanizmusnak. Ott van az ő helye a nagy soproni polgármester és fró Lackner Kristóf (1571—1631),⁷ a már említett, vele személyes kapcsolatban is levő Bocatius, vagy a *Deliciae* poétái közt szereplő, szepességi származású, Wittenbergben, Heidelbergben, Prágában, Bazelben, Herbormban, Marburgban megforduló, élete végén a sárospataki iskola rektoraként működő Filiczky János (1580—1622) mellett.⁸ Soprontól Sárospatakig ível, sőt a fejedelmi Erdélybe is átnyúlik ez a protestáns magyar—német—szláv kései humanizmus. Irodalomtörténeti további részletes feldolgozása érdekes probléma volna. Annyit azonban már most is láthatunk, hogy mind Segner, mind Rimay ennek a kései humanizmusnak képviselője. Kettejük barátsága ezért fontos irodalomtörténeti dokumentum. Hálásak lehetünk Othmar Feylnek, hogy ezt az adatot feltárta. Kívánatos volna most már Segner egész albumának részletes vizsgálata, további irodalom- és művelődéstörténeti értékelése.

CSONKÁS MIHÁLY

ADATOK EGYIK VITÉZI ÉNEKÜNK HŐSÉNEK ÉLETÉBŐL

Erdélyi Pál a *Magyar Remekírók* sorozata *Kuruc Költészet* c. kötetének 40. számú darabjaként közölte 1903-ban azt a búcsúztató verset, amelyet először *Pap Dénes* tett közzé a Győri Közlöny 1868-i évfolyamának 27. számában. *Pap* a kérdéses verset a Perlayk Gábor halimbai közbirtokos birtokában levő kéziratból vette. Ez a kézirat id. Ács Mihály devcesteri evangélikus prédikátor, később kemenesaljai esperes emlékbeszédeit tartalmazta. A vers Ácsnak azt az emlékbeszédét zárta be, amelyet a veszprémi, tihanyi és vázsonykői vitézeknek a törökökkel Berhidánál, 1680. január 30-án vívott csatájában sok vitéztlő társával együtt elesett vázsonykői vicekapitánynak temetésén mondott Veszprémben, 1680. február 12-én.

² Vö. Albert Pražák: *Dějiny slovenské literatury*, I. Praha, 1950. 127—132. l.

³ U. o., 123. l.

⁴ Vö. Eckhárdt Sándor: *Rimay János összes művei*. Bp. 1955. 362—401. l.

⁵ Othmar Feyl, *id. m.*, 405. l.

⁶ Turóczi-Trostler József: Szenci Molnár Albert Heidelbergben. *Filológiai Közlöny*, 1955. 150. l.

⁷ Vö. legújabbban Csatkai Endre — Dercsényi Dezső — Entz Géza — Gerő László — Héjj Miklós — Mollay Károly — Radnóti Aladár: *Sopron és környéke műemlékei*. Bp. 1953. 71—72. l.

⁸ Pražák, *id. m.*, 122—123. l.

Pap a beszédnek csak címét közölte a vers mellett. Ács Mihályról, a vers és a beszéd szerzőjéről elég sokat tud irodalomtörténetünk. Több vallásos tárgyú munkát írt. A Strassburgban kinyomatott utolsó művének némi történeti jelentősége van. A spanyol örökösödési háború idején a franciák Rákóczi szabadságharcának eszmei támogatása végett Magyarországon terjeszteni akarták: 1704-ben Höchstädtnél sok elesett francia katoná katoná kenyeres tarisznyájában találták meg a császáriak és az angolok ennek a könyvnek egy-egy példányát.

Történetírásunk a kérdéses berhidai csatáról Ács megemlékezésén kívül nem tud semmit. A búcsúztatóból lehet következtetni arra, hogy az az útközet a magyarokra nézve szerencsétlenül ütött ki, sok vitéz vesztette el a harcban életét. Ezek közé tartozott a vázsonykői vár vicekapitánya is. Róla eddig csak annyit tudunk, amennyit az emlékbeszéd címe és a búcsúztató vers közöl: 18 évig volt Vázsonykő vicekapitánya, életének 70. évében halt hősi halált, a veszprémi végház mellett levő Szent-Benedek-hegyen temették el. *Pap* még látta az utóbbi helyen felirat nélküli sírmlékét. Neve többféle változatban maradt ránk. Beszéde címében *Semsei Ferenc*nek nevezi Ács, a verstejékből *vitézlő Sempsey Ferenc* olvasható ki. Az OL-ban található, reá vonatkozó iratok (Zichy-lt. Fasc. 39 et F) még több változatban őrizték meg nevét. Mellőzve a német kortársak tollából származó, legtöbbször eltorzított alakokat, a magyarok is szinte írásról-írásra más formában használják. Előfordul *Szeneczey*, *Szenőczey*, *Szempchey*, *Szemeczey*, *Sempchey*, *Semsei* alakban. Ő maga így írja alá nevét: »Nagod szegény legény szolgálja *Sempchey Ferenc*«. 1675 elején azt állítja magáról, hogy 17 éve szolgál Vázsonykőben, a különböző élelmészeti tisztek és seregdeákok adataiból kiderül, hogy 1660-tól volt vicekapitány. Ács emlékbeszéde szerint 18 évig töltötte be ezt a tisztséget. Az adatok nem mondanak egymásnak ellent. *Sempchey* szolgálhatott Vázsonykőben vicekapitányi kinevezése előtt is 1–2 évet, ennyi megszakítással is kell számolnunk szolgálataiban alább részletezendő ügye idején, így 1680-ban lehatott szó 18 éves vicekapitányságáról.

Vázsonykőt hajdan Kinizsi Pál bírta. Uradalma jelentékeny birtokokat foglalt magában Magyar Balázs és Kinizsi Pál szerzeményeiből. Kinizsi halála után özvegye Mislenovich Márkhoz ment feleségül, így került Vázsonykő és Veszprém, Zala, Fejér és Külső-Szolnok megyében elterülő tartozékai a Mislenovich-, vagy mint később nevezték, a Vázsonykői Horváth-család birtokába. A család férfi-ágának kihaltával Vázsonykőt és egész uradalmát *Zichy István* győri altábornok szerzi meg. 1652-ben már másodszor kap rá királyi adománylevelet. (OL. NRA. 235/56.) Ettől kezdve ő viselte a vázsonykői kapitányi címet is. Megtartotta ezt a címet akkor is, amikor 1655-ben a pozsonyi kamara elnökévé nevezték ki. Természetesen nem személyesen intézte a várnak és őrségének ügyeit, hanem vicekapitányt tartott. Ez gondoskodott az alája rendelt altisztekkel, lovasokkal és hajdukkal a vár védelméről. (1664-ben az egész őrség 106 főből állt.) Gazdaságtörténeti íróink sok értékes adatot közöltek már a *magyarországi eredeti tőkefelhalmozás* módjairól. Külön tárgyalást érdemelnének meg az olyan esetek, amikor egy-egy tekintélyes főrangú ember egyszerre több hivatalot töltött be, ezek közül egyeseket (a veszedelmekkel járókat persze) potom pénzért felfogadott helyettesekre bízott, maga pedig felvette a tisztségért járó, sokszor jelentékeny illetményt. Így volt ez Vázsonykő esetében is. *Zichy* kamaraelnök kijárta a királyi rendeletet, hogy vázsonykői kapitányi fizetésének hátraléka folyósítandó számára. Ez az összeg 1658. november 16-án 2160 ft 15 kr-ra rúgott. (OL. Ben. Res. 67. k. 120. 1.) Ettől fogva pontosan kapta ezt az illetményt. Hogy a kifizetésben fennakadás ne legyen, arról mint kamaraelnök még a kamara legzsiláltabb pénzügyi helyzetében is tudott tenni. Amikor legidősebb fia, Pál, 1667-ben megházasodott, *Zichy* kiadta örökségét. Ehhez tartozott a vázsonykői vár és uradalom is a várkapitánysággal együtt. *Zichy* Pál korai halála után, 1684-ben az ő Bécsben tanuló 13 éves Imre fia lett vázsonykői kapitánnyá. A kapitányi cím csak a fizetés felvétele végett volt jó. Évente kitett ez a királyi fizető helyekről folyósítandó összeg 782 forintot és néhány dénárt. (*Zichy* Pálné Károlyi Kata levelei, OL. Zichy-lt.) Sem a gyermek, sem atyja nem szolgálta meg semmivel ezt az összeget. Volt úgy, hogy *Zichy* Pál 3 évig nem fordult meg egyszer sem a várbán. A védelem minden gondja és veszedelme, a teljes felelősség a vicekapitányra hárult. Veszedelem pedig volt bőven. Így 1663. június 6-án az esztergomi és a pesti törökök Vázsonykő alá vonultak, kirabolták és felperzselték a vár környékét, csak a vár és a Balaton partján néhány házacská maradt meg. (Némethy Lajos: Emléklapok Esztergom történetéből, 319. l., *Sempchey* emlékirata: OL. Zichy-lt. Fasc. 39 et F).

Ekkor már *Sempchey Ferenc* volt a vicekapitány. A törökök neki is elrabolták juhait, teheneit, ökreit, sőt szolgálatait elhurcolták. A várat azután megerősíttette, bár a gratuitus labor miatt kemény civódásai voltak a környék birtokosaival. Sok kellemetlensége volt a fegyelmetlenségre hajló katonák miatt is, többször kapott idézést a Balaton előtti végek kerületi központjába, Győrbe, hogy feleljen az őrség egyes cselekedeteiért.

Helyzete a Wesselényi-szövetkezés bukása után lett válságossá. Vázsonykő őrsége protestáns volt, prédikátort és iskolamestert tartott. A Szelepcsényi-féle vallási hajszá idején a prédikátort Pozsonyba idézték, ott aláírta az eléje tett reverzálást, ezzel lemondott hivata-

láról. A várbeliek pap nélkül maradtak. Földesuruk arra kényszerítette őket, hogy kocsmájuk és mézsárszékük jövedelméből juttassanak a kinevezett plébánosnak. A plébános azonban nem mutatkozott, nagy időközökben jelentek meg szerzetesek, így gyermekek haltak meg keresztleletlenül. Ebbe a helyzetbe sem Vázsonykő, sem a többi végvárak őrsége nem nyugodott bele. Együttesen folyamodtak az uralkodóhoz vallásuk gyakorlásának jogáért. Felépésük sikerrel is járt: 1675. január 13-án Lipót császár szabadságot ad Veszprém, Pápa, Tihany, Vázsonykő, Léva és Füleke ágostai és helvét hitű védőinek vallásuk zavartalan gyakorlására. (OL. Liber Regius. XV., 668.) Egyes várak őrsége meg sem várta a királyi döntést, prédikátort vitt be magának. Ezt cselekedték a vázsonykőiök is. Meghívták prédikátoruknak Bognár Györgyöt. Az új prédikátor Győr vidékéről indult meg. A várból 12 lovas ment eléje Bakonytamásiig, a vicekapitány kocsján vitték be nagy pompával.

Mielőtt ezek megtörténtek volna, Zichy Pál kapitány felfigyelt. Már 3 éve nem járt a vázsonykői várban, most azonban sűrűn beszélni kívánt helyettesével. Elment a Veszprém megyei Nagyszöllősrre, oda (a veszélyes területen kívüli helyre) rendelte magához Sempcheyt. Ott élőszóban és írásban megtiltotta a prédikátor bevitelét, ámde közben az megtörtént. Zichynek Nagyszöllősről küldött levelére és üzenetére a vázsonykői őrség írásban válaszolt. Hagyományos jogának vélte a prédikátortartást, ragaszkodott hozzá. Az egész ügynek árát Sempchey adta meg. Zichy fogságra vetette, a történetekért őt tette felelőssé: neki tudnia kellett volna, hogy a kir. tábla minden prédikátort rebellisnek nyilvánított, Bognár egyébként is proscribált pap, Győrből profosz kísérte ki, súlyosbító körülmény, hogy Sempchey kocsján és lovain vitték be, amíg ő más úton ment kapitányához Nagyszöllősrre. »Jázdó társának« nézi a királyt, hogy bevégzett tényekkel elébe vág az uralkodói döntésnek. Sempchey latin és magyar nyelven pontról pontra felelt a vádakra.

Zichyt közben Szelepcsényi érsek is levélben sürgette, hogy távolítsák már el a prédikátort. Ez azonban lehetetlen volt, mert a vallásszabadságot biztosító királyi rendelet 2 nappal előbb kelt, mint az érsek levele. Szelepcsényiben is, Zichy Pálban is a vakbizalom okai között a rémület is nagy szerepet játszott. Nem sokkal előbb az érsek is, Zichy Pál atyja is közel volt hozzá, hogy a Wesselényi-szövetkezés vádlottjai közé kerüljön. Zichy István csak a bécsi miniszterek megvesztegetésével tudta életét és vagyona nagy részét megmenteni. Azóta Szelepcsényi is, a Zichyek is versenyeztek buzgalmukban a legtúlzóbb császárpártiakkal.

A vázsonykői vitézek Eszterházy János győri altábornokhoz folyamodtak Sempchey szabadságáért. Sempchey Eszterházy előtt bocsánatot kérve a történetekért, visszakapta szabadságát. Zichy azonban Bécsbe futkosott, a Hadi Tanácsnál egymást érték a jelentések, a kérdések a Sempchey-ügyben. Sempchey is panaszt tett, hogy Zichy visszatartotta hátralekös fizetését, lefoglalta vagyonát, így neki 800 forintos kárt okozott. Montecuccoli altábornagy vágta ketté a gordiusi csomót. Azt felelte Zichynek: Sempcheyt a prédikátor-kérdés miatt nem lehet már bolygatni, mert altábornoka megbocsátott neki, de mindenki ellen lehet valamilyen okot találni, ha félre akarjuk állítani.

Ezek után 1675. december 22-én bocsátotta ki Lipót császár rendeletét Veszprém megyéhez, tartson vizsgálatot, igaz-e, hogy Sempchey vicekapitány éveken át felvette a prófunt-váltáságot, az ún. kántorpenzt kapitánya nevében is, de ezt a pénzt eltitkolta, magának tartotta. A feleket 1676. január 15-re idézték Pápara, Horváth Miklós alispán házához. A Zichyek jól felkészültek a perre. Minden illetékes seregdeáktól írásos nyilatkozatot szereztek arról, mikor mit vett fel tőlük Sempchey. Azt is felhozták ellene, hogy a török harcokon szerzett zsákmányból nem adta ki a kapitányt megillető részt. Sempchey csak annyit tudott elérni, hogy esküjét elfogadták bizonyítékul az 1660–1663 évekre, amelyekre a Zichyek nem tudtak seregdeáki nyilatkozatot felmutatni. Esküje alapján elhitték, hogy akkor nem vett fel kántorpenzt. Ő perhalsztást kért, hogy szintén összegyűjthesse a maga írásos bizonyítékait, de ezt az alispán a császár rendeletére hivatkozva megtagadta. Az ítéletet azonnal meghozta a megyei törvényszék, kötelezte Sempcheyt 10 és fél évi kántorpenz megtérítésére, ez 630 forintot tett ki. Levonva belőle a vicekapitány visszatartott fizetését, meg kellett térítenie 522 forintot. Ennek fejében átengedte Zichy Pálnak Vázsonyban épített, 500 forintot erő házáat, készpénzül fizetett még 22 forintot.

Valamivel később a meghurcolt öreg vitéz megint visszakerült a vázsonykői várőrség élére. Hiszen még fogságában megírta, hogy akár kétfelős tisztségben is hajlandó hűségesen tovább szolgálni. Ez érthető is. Mint a kapitalista világ proletárjai napról napra kénytelenek eladni izmaik erejét a betevő falatért, úgy voltak kénytelenek a végvári vitézek a megélhetésért naponta rátenni fejüket a hadi szerencse véres kockájára. Ezen a véres kockán vesztette el hetvenéves ősz fejét a berhidai csatában Sempchey Ferenc sok bajtársával. (A külön nem jelzett adatok mind: OL. Zichy-lt. Fasc. 39 et F.)

A sors keserű iróniája, hogy éppen azokban a napokban, amikor az egykor törvényesnek »hűtlennek« bélyegzett Sempchey elhullott a harc mezéjén, a Zichyek két ragyogó kitudetésben részesültek »hűségükért«. Id. Zichy István egész családjával együtt grófi címet kap,

második fia, ifj. Zichy István pedig szabolcsi főispán lesz. Az utóbbinak Maholányi János kancelláriai titkár szemérmetlen nyíltsággal megküldi a számlát, leplezetlenül feltárja, hogy a két kitüntetés ára »tenyerkenés« — a grófi diplomáért Szelepcsényi érseknek és Maholányi titkárnak, a főispánságért Gubasóczy kancellárnak és ismét Maholányi titkárnak jár a »kedveskedés«. Ezért különben Gubasóczy kancellár, nyitrai püspök sajátkezű levelében maga is jelentkezik. A grófi diplomát nem is expedálja Maholányi, amíg a várt összeg meg nem érkezik. (OL. Zichy-Ist. Gubasóczy és Maholányi levelei.) Ez a grófi diploma azóta elveszett, nincsen nyoma a Liber Regiusban sem. Maholányi az expedícióig ide sem jegyezte be, helyét üresen hagyta, később úgy látszik, elfeledte bejegyezni. Ez a magyarázata az 1680. évi L. R. elején tátongó üres lapoknak. 1680 januárjától a Zichyek élnek a grófi címmel, az expedíció mégis megtörtént.

Ha ma megvolna az a diploma, bizonyára olvashatnók benne az érdemek felsorolása között »a keresztény név esküdt ellensége, a gonosz török ellen minden időben serényen folytatott küzdelem« stereotip emlegetését is. Sempchey Ferenc és társai kihullott véréől aligha esett szó a diplomában. Az uralkodók aranyos betűi nem mindig mondanak igazat.